

Documentation of the debate between Imam Reza (AS) and Jathliq in Ahdin

Mohammad Sahhaf Kashani¹ Alireza Nikbin Ravari²

1. 4th level student of Qom Seminary and postdoctoral student of Islamic Science and Culture Research Institute: mshahhafi@chmail.ir

2. Master of Sociology at Bagheral Uloom University (AS) and Level 4 student of Comparative Studies of Islam and Christianity at Qom Seminary, Qom, Iran ((corresponding author): a.nikbean@mail.ir)

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
February 15, 2023

In Revised Form:
April 03, 2023

Accepted:
April 15, 2023

Published Online:
September 05, 2024

Keywords

Imam Reza (AS), Jathliq, divinity of Jesus, Ahadin.

Cite this The Author (s): Sahhaf Kashani, M., Nikbin Ravari, A. (2024). Documentation of the debate between Imam Reza (AS) and Jathliq in Ahdin : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 12, Issue 2, Summer 2024, Serial Number 46 – (43- 64)- [DOI:10.22034/farzv.2023.385923.1850](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.385923.1850).

Introduction

The history of the church abbot can be traced back to the year 325 AD who affirmed the divinity of Jesus Christ (peace be upon him). In the Quran, Jesus is described as a prophet created by God, encouraging Christians to contemplate and discuss. Centuries later, Imam Reza (peace be upon him) engaged in a debate with a prominent Christian figure known as “Jathliq”. This dialogue has raised various questions, prompting this study to investigate the contents of Imam Reza’s (peace be upon him) statements in response to “What are the sources behind the words of Imam Reza (peace be upon him) in Ahdin?” The aim is to identify the verses from the Bible that the Holy Prophet pointed out when debating with notable Christians. Debate is considered a form of argumentation (Jadaal Ahsan) within Islamic scholarly discourse, used particularly in discussions deemed acceptable within a certain context (Asadi, 1389: 85). Imam Reza’s (peace be upon him) dispute with theologians of diverse beliefs and denominations falls within this category.”Jathliq” represents not an individual’s name, but connotes a religious and political authority. This title typically denotes the highest-ranking figure in the Christian hierarchy, consistent with its role in Imam Reza’s (peace be upon him) debate. The Christian Bible comprises the New Testament and the Old Testament. According to Christian belief, these scriptures were composed by numerous prophets or divinely inspired writers between 1500 BC and 100 AD, guided by the Holy Spirit, and represent the teachings of the prophets in the Old Testament and the apostles in the New Testament.

According to the narration itself, a portion of the argument occurs in the original language of the conflicting parties of Imam Reza (peace be upon him). The text also contains instances where the Prophet conveys segments of the Torah in Hebrew. Consequently, it is understandable that the narrator of the argument may not accurately reproduce quotes in another language. It is customary and widely accepted to modify proper nouns when translating. Hence, in the aforementioned debate, Elisha may be rendered as Yesa and Luqa as al-Woqa, while Ezekial can be presented as Ezekiel and Isaiah as Shaiya, among others. From the Arabic sections of this argument, it seems likely that the narrator or narrators of this hadith had limited knowledge of religious subjects, particularly the finer points of Christianity and Judaism. As a result, names and book titles may have been altered, such as substituting Mark for John. Based on the statements in this scholarly discourse, it is evident that the debate encompassed more content than what is currently available. The teachings referenced by Imam Reza (peace be upon him) exhibit variations with contemporary interpretations, particularly in their content. As such, it is inaccurate to assume that the teachings from Imam Reza’s (peace be upon him) era mirror those found in present-day religious texts.

Therefore, it is imperative to approach the aforementioned discussions not as a literal, revelation-based text akin to the Qur'an, but rather as interpretations to be grasped conceptually. Nevertheless, it is still feasible to establish connections between the teachings attributed to the Prophet regarding the divinity of Jesus (peace be upon him) and the current Bible. Imam Reza (peace be upon him) is quoted: "We have no objections to your Jesus, except for his weakness, incapacity, and lack of prayer and fasting." This assertion challenges the perception of Jesus as a deity and highlights his human traits. Further dialogue underscores Jesus' commitment to fasting and prayer, presenting him as a devout individual rather than a divine figure. Various verses in the Bible depict Jesus (peace be upon him) as a devoted worshiper. For instance, Matthew describes Jesus seeking solitude to pray and fasting for an extended period, indicating his piety and devotion. The Catholic Church's teachings affirm Jesus' performance of religious rituals, underscoring his religious observance.

John's account portrays Christ expressing gratitude to God and acknowledging divine support. Additionally, the Gospels recount instances where Christ displays distress and petition God for assistance, portraying him as a figure who turns to God in times of need.

"Miracles as a manifestation of divinity?"

Imam Reza (peace be upon him) engaged in a dialogue with Jathliq regarding the resurrection of the dead performed by Jesus with the permission of God. Jathliq asserted that such acts are only possible by God Himself, who is deserving of worship. Imam (peace be upon him) then provided examples of other individuals, such as Jesus, Ezekiel, a prophet from Bani Israel, Abraham, and Moses (peace be upon him), who also performed miracles with God's permission. Eventually, Jathliq came to accept this perspective. The miraculous deeds of Jesus can be found in various passages such as 2 Kings 2:8 and 9, 2 Kings 4:32-36, 2 Kings 13:20-22, 2 Kings 6:8-23, 2 Kings 5:1-19, and Luke 4:27. Similarly, Ezekiel's miracles are detailed in Ezekiel 37:1-10, while the miracles of the prophet of the Israelites can be seen in Daniel 3:1-24 and Daniel 3:25. The miraculous occurrences attributed to Abraham are mentioned in Genesis 15:8-21, and the account of Moses resurrecting 70 thousand people is documented in Exodus 19:10-11, Exodus 19:21, and Exodus 24:9-11.

The Prophet questioned Jathliq about the testimony of Luke, Mark, John, and Matthew, to which Jathliq stated that their testimony is acceptable as they are scholars of the Bible. The Prophet then asked Ma'mun, his family, and others to be witnesses, which they agreed to. He then swore by the truth of the verses

contradicting the divinity of Christ. Matthew mentioned that Jesus is the son of David, son of Ibrahim, son of Ishaq, son of Ya'qub, son of Yehuda, son of Khizron. The lineage of Isa bin Maryam stated that Jesus is the word of God in human form, while al-Wuqa claimed that Jesus and Mary were human beings filled with the Holy Spirit. The Prophet inquired about the testimonies of al-Waqa, Marqabus, and Matthew regarding Jesus and his lineage. Imam Reza (peace be upon him) pointed out discrepancies in the Gospels and suggested that recording errors may have led to these conflicts. Jathliq's silence on these contradictions was seen as evidence supporting this claim.

2-3-2. Documentation

In the narration attributed to the Holy Prophet concerning the genealogy of Jesus as mentioned in the Gospel of Matthew (Matthew 1:1-3), it is noted that the corresponding text cited from the Gospel of Mark is not present in Mark's Gospel. However, a similar account can be found in the Gospel of John, indicating the possibility of an error in the attribution of the source to Mark instead of John (John 1:1-2 and 14). Furthermore, the narrative attributed to the Prophet from the Gospel of Luke does not align precisely with the text in Luke's Gospel; nevertheless, a parallel theme is evident in Luke's Gospel (Luke 1:35), which also describes Jesus' birth to Mary in a stable in Bethlehem (Luke 2:7). This theme is evident in Luke's Gospel (Luke 1:35), which also describes Jesus' birth to Mary in a stable in Bethlehem (Luke 2:7).

مستندسازی مناظره امام رضا (علیه السلام) و جاثلیق در عهدین

محمد صحاف کاشانی^۱، علیرضا نیک‌بین راوری^۲

mskashani@chmail.ir
a.nikbean@mail.ir

۱. طلبه سطح ۴ حوزه علمیه قم و دانشجوی پسا دکتری پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران؛
۲. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام) و طلبه سطح ۴ مطالعات تطبیقی اسلام و مسیحیت حوزه علمیه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول):

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	پس از حضرت عیسی (علیه السلام) انحرافات بین پیروان او به وجود آمد و هرچه زمان گذشت، بدعت‌ها مستحکم‌تر شد. یکی از این کج‌روی‌ها، اعتقاد به الوهیت مسیح بود. قرآن به صراحت این موضوع را رد کرده و سنت نیز هر کجا فرصت داشته، بر این عقیده فاسد نقدی زده؛ از جمله مناظره امام رضا (علیه السلام) با بزرگ مسیحیان که البته گزارش آن از نظر سندی و محتوایی خدشه‌دار بوده است. این تحقیق، شواهد استفاده شده در استدلال‌های امام رضا (علیه السلام) را در عهدین مستندسازی کرده تا ضمن تقویت آن مناظره، نمایش دهنده ظرفیت بالای اسلام در مقابل دگراندیشان و باطل‌کننده الوهیتی باشد که تبشیری‌ها برای رواج آن کوشا بوده‌اند. اطلاعات این پژوهش به روش کتابخانه‌ای گردآوری و استدلال‌ات مناظره در سه محور عبادت، معجزات و تناقضات تبیین و سپس مستندات آن‌ها در عهدین به تفکیک اشخاصی که نامشان به میان آمد، مشخص شده است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	

کلیدواژه‌ها

مناظره، امام رضا (علیه السلام)، جاثلیق، الوهیت عیسی، عهدین.

استناد: صحاف کاشانی، محمد؛ نیک بین راوری، علیرضا: (۱۴۰۳). مستندسازی مناظره امام رضا (علیه السلام) و جاثلیق در عهدین: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۲، شماره ۲، تابستان، شماره پیاپی ۴۶ - (۴۳-۶۴).

[DOI:10.22034/farzv.2023.385923.1850](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.385923.1850)

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

۱-۱. مسئله پژوهش

در میان بنی اسرائیل پیامبری مبعوث شد به نام عیسی (علیه السلام) که در طول رسالتش به آیین موسی (علیه السلام) عامل بود. شاگردان مسیح، گفتار و کردار ایشان را به تقریر درآورده و بر اساس آن موعظه می کردند؛ ولی به تدریج با گذر زمان و ورود افراد جدید به جرگه طرفداران حضرت، حق و باطل در هم آمیخت تا جایی که جمعیت مذکور به انشقاق کشیده شدند. آباء کلیسا به سال ۳۲۵ م. شورایی را در نیقیه تشکیل دادند و در آن مهم ترین مسئله آن زمان، یعنی ذات عیسی (علیه السلام) را بررسی کردند که حاصل این مجلس، تصویب الوهیت مسیح (علیه السلام) و نفی نظرات مخالف بود (Davis, 1988: 56-69). هرچه زمان می گذشت، آثار بیشتری برای حجیت زایی و توجیه این مصوبه به وجود می آمد تا اینکه اسلام ظهور کرد. قرآن به صراحت عیسی را یک پیامبر مخلوق معرفی و مسیحیان را به تفکر و گفت و گو دعوت می کند. قرن ها بعد، مجلسی علمی شکل می گیرد و در آن حضرت رضا (علیه السلام) و بزرگ مسیحیان به مناظره می پردازند. پیشوای مسیحیان در ابتدا حجیت قرآن را منکر شده، حضرت نیز از کتاب خود او شواهد و استدلال هایی می آورد که در مقابل آن پاسخی ارائه نمی شود و فقط سکوت و سپس اعتراف به اعلمیت حضرت رضا (علیه السلام) را به دنبال دارد. امروزه حاشیه هایی پیرامون این گفت و گو ایجاد شده که از تاثیر آن می کاهد. پژوهشگرانی سندیت این گزارش و عده ای بحث محتوایی آن را بررسی کرده اند؛ از جمله فائدیان، موسوی و خسرویان قلعه زو (۱۳۹۶) در مقاله ای با عنوان «بررسی و تحلیل سند مناظرات امام رضا (علیه السلام) در عراق و خراسان» گفت و گوی مد نظر را از دیدگاه رجالی و ارسطویی کرده اند، فخرازی و خیامی (۱۳۹۶) در مقاله ای دیگر با عنوان «بررسی سند و متن مناظره امام رضا (علیه السلام) با سران ادیان دیگر» وثاقت راویان و متن آن را بررسی کرده اند، اسدی (۱۳۸۹) نیز با نوشتن مقاله «کتاب مقدس و جایگاه آن در مناظرات امام رضا (علیه السلام) رابطه این دو را دسته بندی کرده است؛ ولی تاکنون در منابع مورد قبول خصم مستندسازی نشده است. این تحقیق با پاسخ به این پرسش که «مستندات کلام امام رضا (علیه السلام) در عهدین چیست؟» به دنبال مستندسازی فقراتی است که حضرت به عنوان شاهد از کتاب مقدس با بزرگ مسیحیان احتجاج کرده است.

۲-۱. تعریف مفاهیم

۱-۲-۱. مناظره

مناظره یکی از اقسام مجادله (جدال احسن) در صناعات خمس است؛ یعنی در آن اصولی به کار

می‌رود که طرف مقابل آن‌ها را کاملاً قبول دارد (اسدی، ۱۳۸۹: ۸۵). احتجاج امام رضا (علیه السلام) با دانشمندان دیگر ادیان و مذاهب نیز از این موارد است. آن حضرت در مناظره‌های خود با اهل کتاب، با بهره‌گیری از شیوه جدال احسن، برای اثبات دیدگاه خویش و ابطال نظر آنان، به کتاب مقدس یهود و مسیحیت (عهد جدید و عهد قدیم) استناد می‌کرد که آموزه‌هایش مورد قبول آنان بود. البته روشن است که استناد امام به تورات، انجیل و زبور از باب غلبه بر خصم بوده و لزوماً به معنای پذیرش و حیانی بودن همه آموزه‌های موجود در نسخه‌های کنونی آن‌ها و راه نیافتن تحریف در آن‌ها نیست و تنها در صورتی می‌توان درستی مضامین و انطباق آن با وحی نازل شده بر پیامبران پیشین را پذیرفت که با آموزه‌های توحیدی قرآن و سنت، عقل سلیم و حقایق مسلم تاریخی در تضاد نباشد.

۱-۲-۲. جاثلیق

بررسی منابع کهن عربی و حتی فارسی حکایت از این دارد که واژه «جاثلیق» نام شخص نیست^۱ بلکه یک منصب دینی سیاسی است. سلمان فارسی به‌عنوان دومین شخصی که در اسلام تصنیف کرده، از مستعملین این لفظ است (ابن شهر آشوب، ۱۳۵۳ق: ج ۱: ۲). لویی ماسینیون فرانسوی^۲، آثار منسوب به سلمان را چهار کتاب معرفی می‌کند که از جمله آن‌ها «خبر جاثلیق» است (ماسینیون، ۱۳۸۵: ۷۰). در این کتاب بیان می‌شود که پادشاه روم، علمای مسیحی را از ۱۴ ناحیه خود فراخواند و به آنان مأموریت داد تا از اتفاقات بعد از رحلت پیامبر اسلام باخبر شوند، سلمان می‌گوید که برای سرپرستی این گروه اعزامی، «جاثلیق» پیشوای بزرگ عالمان مسیحی انتخاب شد. در متون فارسی نیز بارها این واژه مورد استفاده شعرا قرار گرفته، از جمله فردوسی در قرن ۴ ق. که دو نمونه ذیل از این موارد است:

چهل جاثلیق از بزرگان بکشت   بیامد صلیبی گرفته به مش
همه جاثلیقان و به طریق روم   که بودند زان مرز آبادبوم

(فردوسی، ۱۹۶۰: ۳۶۶ و ۱۰۴)

هر چند برخی «جاثلیق» را معرب «کاتولیک» می‌دانند (مطهری، ۱۳۹۰، ج ۲۷: ۲۴۳)؛ ولی نباید بین جاثلیق و مذهب کاتولیک ارتباطی باشد؛ زیرا آن‌ها در ۱۰۵۱ م. / ۴۴۲ ق. با جدایی از کلیسای شرق اعلام موجودیت کردند که با زمان سلمان و فردوسی فاصله دارد؛ ولی اگر تعریف

۱. هر چند ممکن است به جای نام نیز استفاده شود؛ مانند «ابوالفرج عبدالله بن الطیب الجاثلیق» که از فلاسفه و فضلا مشهور عراق در قرن ۴ ق. بوده است.

کاتولیک به معنی پیشوای اسقفان پذیرفته شود، می‌توان بین تعاریف جمع کرد و جاثلیق را بزرگ مسیحیان دانست، همچنان که دهخدا نیز به همین نتیجه رسیده و در کتاب خودش نظرات اهل لغت فارسی و عربی را چنین بیان کرده است: «جاثلیق. [ث] [معرّب، ا] قاضی ترسایان (مهدب الاسماء). مهتر ترسایان در بلاد اسلام بغداد و او زبردست بطریق انطاکیه است و بعد از جاثلیق مطران است و بعد از آن اسقف که زبردست مطران در هر شهر باشد بعد از آن قسیس بعد از آن شماس (منتهی الارب). عالم و عابد و حاکم ترسایان (شرفنامه منیری). عالم و عابد ترسایان را گویند و در قاموس نیز به همین معنی آمده است (برهان قاطع). حکیم ترسایان (زمخشری)» (دهخدا، ذیل واژه جاثلیق). به هر حال جاثلیق عنوانی است که به عالی‌رتبه‌ترین شخص عالم مسیحیت گفته می‌شود و در مناظره امام رضا (علیه السلام) نیز غیر از این توقع نیست.

۱-۲-۳. عهدین

کتاب مقدس مسیحیان دارای دو بخش به نام‌های عهد جدید و عهد قدیم است. به اعتقاد مسیحیان این کتاب‌ها توسط ده‌ها پیامبر یا کاتب وحی، در بازه زمانی حدود ۱۵۰۰ قبل از میلاد تا ۱۰۰ میلادی، تحت اشراف روح القدس تدوین شده و میراث به‌جا مانده از انبیای عهد عتیق و رسولان عهد جدید است (توحیدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۳). بنا بر قدر مطلق اعتقاد مسیحیان، عهدین دارای ۶۶ کتاب است. کاتولیک‌ها و ارتدکس‌ها کتاب‌های دیگری را نیز معتبر می‌دانند که به آن قانون ثانی^۱ می‌گویند و در شورای ترنت بر اعتبار آن‌ها تأکید کردند.^۲ اما این کتاب‌ها از منظر پروتستان‌ها جعلی شناخته شده‌اند ("Apocrypha": Reid, 2006) و آن‌ها را «مخفی و پوشیده»^۳ نامیدند.

در زبان فارسی، چند ترجمه از کتاب مقدس وجود دارد. معتبرترین آن‌ها «ترجمه قدیم» است که هنری مارتین و ویلیام گلن به فارسی برگردانده‌اند (عیوضی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۳) و مورد استفاده این تحقیق است.

۱-۳. مبانی نظری

همان‌طور که مرور شد، دیدگاه‌های مختلفی پیرامون این مناظره شکل گرفته؛ ولی از آنجا که این مجال، ناظر به محتوا، آن هم فقط بخش مربوط به الوهیت عیسی (علیه السلام) است، بیان چند مورد

1. Deuterocanonical
2. Council of Trent, 4th Session (8th April 1546)
3. Apocrypha

اهمیت دارد:

۱-۳-۱. زبان غیرعربی مناظره

به اذعان خود روایت، بخشی از مناظره به زبان اصلی طرف‌های مقابل امام رضا (علیه السلام) صورت می‌گیرد؛ چنان‌که حضرت قبل از مناظره به نوفلی می‌فرماید: «آن وقت که (مأمون) می‌بیند پیروان تورات را با تورات و پیروان انجیل را با انجیل و پیروان زبور را با زبور و صابئین را با لغت عبرانی و هرابذه را با لغت فارسی و اهل روم را با زبان رومی و پیروان هر مکتب و هر نظریه را با زبان خودشان محاجه می‌کنم» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۱۶). در درون متن روایت نیز مواردی وجود دارد که حضرت بخشی از تورات را به زبان عبری بیان می‌کند. راوی در این باره می‌گوید: «حضرت فرمود: حال دقت کن و ببین آیا این سفر از تورات را درست می‌خوانم؟ سپس آیاتی از تورات را بر ما تلاوت فرمود. یهودی با شنیدن تلاوت و صوت آن حضرت، با تعجب، بدن خود را به راست و چپ حرکت می‌داد» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۲۴)؛ بنابراین طبیعی است که راوی نتواند دقت در نقل یک زبان دیگر را رعایت کند.

۱-۳-۲. تغییر نام در برگردان‌ها

هنگام ترجمه، تغییر اسامی خاص امری رایج و پذیرفته شده است؛ زیرا معمولاً در روند برگردان اسامی خاص از زبان مبدأ به مقصد، با در نظر گرفتن مسائلی چون عامل فرهنگی و رنگ و بوی محلی باید معادلی عوام‌پسند، منطقی و متناسب با عرف و سنت زبان مقصد ارائه نمود (میرزاسوزنی، ۱۳۸۷: ۹) تا به فهم جامع‌تر و انتقال بهتر معنای مد نظر کمک شایان توجهی شود (همان: ۱۲)؛ مانند کشوری به پایتختی زباط که در سه زبان عربی، فارسی و لاتین به المغرب، مراکش و Morocco ترجمه شده است یا در نمونه الهیاتی، پسری که بدون پدر از بانویی یهودی به دنیا آمد در آرامی «یشوع»، در عربی «عیسی» و در انگلیسی «jesus» نامیده می‌شود؛ بنابراین در مناظره مذکور ممکن است الیشع، یسع بازگو گردد و لوقا، الوقا خوانده و همچنین حزقیال، حزقیل یا اشعیا، شعیا و... تلفظ شود.

۱-۳-۳. عدم تخصص ادیبانی راوی

از ظواهر برخی فقرات عربی این مناظره برمی‌آید که احتمالاً راوی یا راویان این حدیث، تسلط چندانی به مباحث ادیبانی به خصوص ریز موضوعات مسیحیت و یهودیت نداشته و در مشاهده

گفت‌وگوی تخصصی بین امام (علیه السلام) و عالم یک دین دیگر، اصطلاحات و مفاهیم تخصصی را درک نمی‌کرده و به وجوه و ابعاد مختلف کلام آگاهی نداشته است. به همین سبب از راوی غیر متخصص انتظار نیست که تمامی محتوای مناظره و استدلالات امام و پاسخ‌های طرف مقابل را دقیق فهم کرده و برای آیندگان بازگو نماید؛ بنابراین ممکن است اسامی و شهرت کتاب‌ها جابه‌جا نقل شود و به جای ارجاع به یوحنا، نام مرقس را ضبط کند.

۱-۳-۴. ثبت نشدن کامل مناظره

با توجه به عبارات این گفت‌وگوی علمی، مشخص می‌شود مناظره بیش از جملاتی بوده که اکنون در دسترس است. در چند جای این گزارش برای توصیف زمان شروع از واژه‌های «بُکْرَة» و «مُبْکِرُون» استفاده شده که به معنای اول صبح است (ابن فارسی، ۱۳۹۹ ق، ج ۱: ۲۸۷)، در کوتاه‌ترین حالت ممکن، انتهای مناظره بعد از ظهر بوده؛ چراکه حضرت برای اقامه نماز ظهر، مجلس را ترک می‌کند و سپس بازمی‌گردد. انسان به‌طور متوسط بین ۱۳۰ تا ۱۷۰ کلمه در دقیقه صحبت می‌کند (شمس، ۱۴۰۰: ۲۳) اگر فرض شود خالص مناظره در ۸ ساعت رخ داده که در هر دقیقه آن ۱۵۰ کلمه توسط یکی از طرفین تلفظ می‌شده، در مجموع ۷۲ هزار کلمه بیان شده است؛ ولی مناظره‌ای که صدوق در عیون اخبار الرضا نقل کرده، ۵۷۱۶ واژه دارد و همین حکایت می‌کند که گزارش آن ناقص، گزینشی و خلاصه به دست ما رسیده است.

۱-۳-۵. تفاوت در نسخه‌های عهدین

عهدینی که مورد استناد امام رضا (علیه السلام) بوده با نسخهٔ امروزی آن به‌خصوص در فصل‌بندی‌ها تفاوت‌هایی دارد. کتاب مقدس سیر تحولی داشته و در طول تاریخ به وضعیت کنونی رسیده است. به‌عنوان نمونه، نخستین بار تبویب عهدین توسط اسقف اعظم استفان لنگتون^۱ و کاردینال هوگو دوسانکتو شارو^۲ در اوایل قرن سیزدهم صورت گرفت و سه قرن بعد شخصی به نام رابرت استین^۳ انجیل را آیه‌بندی کرد (Metzger, 1977: 347)؛ بنابراین نباید انتظار داشت عهدین زمان امام رضا (علیه السلام) همین کتاب مقدس امروزی باشد.

در نتیجه، این گزارشی ناقص توسط شخص ثالثی ناآشنا به زبان و مباحثه ادیانی، از رویدادی چندین ساعته است؛ پس نباید با مناظره مذکور به‌مثابهٔ یک متن وحیانی همچون قرآن برخورد

1. Archbishop Stephen Langton
2. Cardinal Hugo de Sancto Charo
3. Robert Estienne

کرد و آن را کلمه به کلمه مورد بررسی موشکافانه قرار داد؛ بلکه باید فحوای آن را پذیرفت. البته با همه این نکات، همچنان می‌توان شواهدی را که حضرت از عهدین پیرامون الوهیت عیسی (علیه السلام) ذکر می‌کند با کتاب مقدس فعلی مستندسازی کرد.

۲. یافته‌ها

حضرت مسئله را با اقرار از جاثلیق طرح می‌کند، سپس استدلالاتی از منابع مورد قبول خصم می‌آورد. به همین ترتیب در ابتدا مسئله تبیین، استدلال حضرت ذکر و در نهایت مستند می‌شود.

۲-۱. عیسی، عابد یا معبود؟

راز و نیاز، اموری هستند که همیشه توسط سافل به پیشگاه عالی عرضه می‌شود. امام رضا (علیه السلام) با هدف تأکید این نکته، از جاثلیق اعترافی می‌گیرد. نوفلی در این باره می‌گوید:

«(ما) نسبت به عیسای شما ایرادی نداریم، به جز ضعف و ناتوانی و کمی نماز و روزه‌اش. جاثلیق گفت: «به خدا قسم، علم خود را فاسد نمودی و خود را تضعیف کردی. گمان می‌کردم تو عالم‌ترین فرد در بین مسلمانان هستی». حضرت فرمودند: «مگر چطور شده است؟» او گفت: «می‌گویی عیسی ضعیف بود و کم روزه می‌گرفت و کم نماز می‌خواند و حال آنکه عیسی حتی یک روز را بدون روزه نگذراند و حتی یک شب نخوابید. همیشه روزها روزه بود و شب‌ها شب‌زنده‌دار.» حضرت فرمودند: «برای تقرّب به چه کسی روزه می‌گرفت و نماز می‌خواند؟!» جاثلیق از کلام افتاد و ساکت شد» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۲۱-۳۲۲).

۲-۱-۱. استدلال حضرت

هدف حضرت رضا (علیه السلام) طرح این پرسش است که مسیح، رو به چه کسی دعا می‌کرد؟ شخصیت دوم خودش؟ خیر، او از خودش درخواست دعا نداشت بلکه به پیشگاه موجود اعلیٰ دعا می‌کرد؛ اراده‌ای فوق اراده‌ها. آخرین جمله عیسی چنین بود «ای پدر به دست‌های تو روح خود را می‌سپارم» (لوقا ۲۳: ۴۶). اگر او خدا بود، به چه دلیل می‌بایست روح خویش را به خدای پدر بسپارد؟

البته شایان ذکر است، از قرن ۴ و ۵ میلادی بعضی مذاهب مسیحی بر این بودند که عیسی دو

سرشت داشته^۱، یکی انسانی و دیگری الهی؛ اما عده‌ای دیگر موضع تک‌سرشت‌باوری^۲ دارند؛ یعنی طبیعت انسانی مسیح، بعد از تجسد از بین رفته و تنها واجد یک طبیعت الهی است (762: Kleinhenz, 2004). با وجود این، اگر جاثلیق پیرو مکتب اول باشد، در پاسخ به سوال حضرت می‌توانست عبادت عیسی را به سرشت بشری او نسبت دهد و اگر پیرو مکتب دوم باشد، عبادت عیسی به معنی پرستش خود به شمار می‌آید که منطقی نیست. بنا بر سکوت هیئت مسیحیان، احتمالاً موضع آن‌ها تک‌سرشت‌باوری بوده؛ لذا حضرت آگاهانه و عامدانه چنین استدلالی را برای نفی الوهیت عیسی گزینش می‌کند که انتخاب درست و به جایی بوده است.

۲-۱-۲. مستندات

انجیل در فقرات مختلف به عابد بودن عیسی (ﷺ) اشاره می‌کند. متی در این باره چنین می‌گوید: «و چون مردم را روانه نمود، به خلوت برای عبادت بر فراز کوهی برآمد؛ و وقت شام در آنجا تنها بود» (متی ۱۴: ۲۳). ابن مریم، روزه نیز می‌گرفته؛ آن هم روزه‌هایی به سبک یهودیان که شب و روز را شامل می‌شده است. متی این‌گونه گزارش می‌دهد: «و چون چهل شبانه‌روز روزه داشت، آخر گرسنه گردید» (متی ۴: ۲). کلیسای کاتولیک در تعالیم خود اذعان می‌کند عیسی تنها کسی بوده که تمام مناسک عبادی را انجام داده است: «عیسی، مسیح‌های اسرائیل و بدین ترتیب بزرگ‌ترین فرد در ملکوت آسمان، بر حسب سخنان خودش، باید با عمل کردن به تمام جزئیات شریعت حتی (کوچک‌ترین احکام)، آن را به اتمام برساند. او در واقع تنها کسی است که توانست شریعت را به‌طور کامل حفظ کند» (تعالیم کلیسای کاتولیک، بند ۵۷۸-۵۸۴).

یوحنا می‌نویسد که مسیح شکر خداوند می‌کرد و به خداوند عرضه می‌داشت: «ای پدر، تورا شکر می‌کنم که سخن مرا می‌شنوی» (یوحنا ۱۱: ۴۱). طبق گزارش‌های اناجیل، مسیح دچار اضطراب می‌شود و در مقابل خداوند نیازهایش را درخواست می‌کند. بنا بر روایت لوقا، شب دستگیری عیسی در حالی که به جای عرق قطرات خون از صورتش جاری بود، به خداوند عرضه می‌دارد: «ای پدر اگر بخواهی این پیاله را از من بگردان لیکن نه به خواهش من بلکه به اراده تو» (لوقا ۲۲: ۴۲)، یا در جای دیگر، از هنگام تسلیم عیسی و خوانش او می‌گویند که وقتی مرگ او نزدیک می‌شد، مسیح فریاد زد: «الهی، الهی، چرا مرا واگذاردی؟» (مرقس ۱۵: ۳۴).

1. Dyophysitism
2. Monophysitism

۲-۲. معجزات، نشانه‌الوهیت؟

امام رضا (علیه السلام) بخش بعدی مناظره را با پرسشی شروع می‌کند تا نفی الوهیت مسیح از مسیری دیگر پیگیری و اثبات شود. نوفلی در این باره چنین روایت می‌کند: «امام رضا (علیه السلام) به جاثلیق فرمود «می‌خواهم مطلبی از تو بپرسم» جاثلیق گفت: «پیرس، اگر جوابش را بدانم، پاسخ می‌دهم.» حضرت پرسیدند: «چرا منکر هستی که عیسی، به اجازه خدا مرده‌ها را زنده می‌کرد؟» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۲۲-۳۲۳).

راوی، پاسخ بزرگ مسیحیان را چنین گزارش می‌دهد: «جاثلیق گفت: «زیرا کسی که مرده‌ها را زنده کند و نابینا و شخص مبتلا به پیسی را شفا دهد خداست و شایسته پرستش» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۲۲-۳۲۳). این اقرار که حضرت از طرف مقابل می‌گیرد، امروزه هم بین مسیحیان رواج دارد، نورمن گایسلر فیلسوف و مدافع‌پرداز الهیات سیستماتیک مسیحی نیز مبتنی بر این عقیده می‌نویسد: «(عیسی) با گفتن «همچنان که پدر مردگان را برمی‌خیزاند و زنده می‌کند، همچنین پسر نیز هر که را می‌خواهد زنده می‌کند» (یوحنا ۵: ۲۱) تمام شک و تردیدها را در مورد منظور خود برطرف می‌سازد؛ اما عهد عتیق به روشنی تعلیم می‌دهد که تنها خدا می‌تواند زندگی ببخشد (اول سموئیل ۲: ۶ و تثنیه ۳۲: ۳۹)، مردگان را برخیزاند (مزمور ۲: ۷) و داوری کند (یوئیل ۳: ۱۲ و تثنیه ۳۲: ۳۵). عیسی با جسارت تمام، قدرت‌های خاص خدا را برای خود منظور می‌دارد» (گایسلر، ۱۳۹۵: ۲۰۱-۲۰۰). به شهادت کتاب دوم پادشاهان، باوری بین عامه اسرائیل بوده که میراندن، احیا کردن و شفا دادن کار خداست: «پادشاه اسرائیل مکتوب را خواند، لباس خود را دریده، گفت: «آیا من خدا هستم که بمیرانم و زنده کنم که این شخص نزد من فرستاده است تا کسی را از برصش شفا بخشم؟» (دوم پادشاهان ۵: ۷)، البته در همان زمان نیز اولیای خدا از جمله الیشع، خط بطلانی بر این عقیده کشیده و پیام می‌فرستد: «لباس خود را چرا دریدی؟ او (مریض) نزد من بیاید تا بدانند که در اسرائیل نبی‌ای هست» (دوم پادشاهان ۵: ۸) و سپس او را شفا می‌دهد.

۲-۲.۱. استدلال: حضرت

استفهام (سوال) گاهی حقیقی است؛ یعنی سائل پاسخ را نمی‌داند و از دیگری می‌پرسد؛ ولی گاهی استفهام به منظور فهمیدن سوال‌کننده نیست، بلکه برای فهماندن به مخاطب است. برای استفهام غیر حقیقی، معانی متعددی بیان می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها اثبات و اقرار، نفی و انکار، نهی، سخریه یا ریشخند، تعجب، توبیخ و تحقیر است. از ظاهر گزارش برمی‌آید

که حضرت نوعی توبیخ را در پیش گرفته و جاثلیق را مؤاخذه می‌کند که به چه حق و حجتی عیسی (علیه السلام) را به جای مخلوق، خالق می‌دانی؟! پس از اقرار وی مبنی بر اینکه بعضی معجزات دلیل الوهیت عیسی است، امام (علیه السلام) در مقام استدلال، به اشخاصی اشاره می‌کند که به اذن خدا همین معجزات را داشته‌اند؛ اما خدا نیستند. نوفلی چنین روایت می‌کند: «حضرت فرمود: «بَسَّعَ نِيزَ كَارِهَائِي نَظِيرَ كَارِهَائِي عِيسَى اَنْجَامَ مِي دَاد، بِر رُوي آب راه می‌رفت، مرده زنده می‌کرد، نابینا و مبتلای به پستی را شفا می‌داد، ولی امتش او را خدا ندانست و کسی او را نپرستید. حزقیل پیامبر نیز مثل عیسی بن مریم مرده زنده کرد، سی و پنج هزار نفر را بعد از گذشت شصت سال از مرگشان، زنده نمود.» آن گاه رو به رأس الجالوت کرده، فرمود: «آیا مطالب مربوط به این عدّه از جوانان بنی اسرائیل را در تورات دیده‌ای؟ بخت النصر (نبوکد نصر) آن‌ها را از بین اسرای بنی اسرائیل که در هنگام حمله به بیت المقدس، اسیر شده بودند، انتخاب کرده، به بابل برد، خداوند نیز وی را به سوی آن‌ها فرستاد و او آن‌ها را زنده نمود» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۲۳).

همچنین حضرت در بخش دیگری از مناظره می‌فرماید: «و نیز عدّه‌ای از بنی اسرائیل که تعدادشان به هزاران نفر می‌رسید، از ترس طاعون از شهر خود خارج شدند ولی خداوند جان آنان را در یک لحظه گرفت. اهل آن شهر اطراف آنان حصار کشیدند و آن مردگان را به همان حال، رها کردند تا استخوان‌هایشان پوسید. پیامبری از پیامبران بنی اسرائیل از آنجا گذر می‌کرد، از کثرت استخوان‌های پوسیده تعجب کرد. خداوند عزّوجلّ به او وحی کرد: «آیا دوست داری آنان را برایت زنده کنم تا آنان را انذار کرده و دین خود را تبلیغ کنی؟ گفت: بله.» خداوند وحی فرمود که «آنان را صدا بزن.» آن پیغمبر نیز چنین ندا کرد: «ای استخوان‌های پوسیده، به اذن خدا برخیزید.» همگی زنده شدند و در حالی که خاک‌ها را از سر خود می‌زدودند، برخاستند؛ همچنین ابراهیم خلیل الرحمن (علیه السلام) آن زمان که پرندگان را گرفت و تکه‌تکه نمود و هر تکه را بر کوهی نهاد و سپس آن‌ها را فراخواند و آن‌ها زنده شدند و به سوی او حرکت کردند؛ و نیز موسی بن عمران (علیه السلام) و هفتاد نفر همراهش که از بین بنی اسرائیل انتخاب کرده بود همراه او به کوه رفتند و گفتند: «تو خدا را دیده‌ای، او را به ما نیز نشان بده.» حضرت فرمود: «من او را ندیده‌ام»، ولی آنان اصرار کرده، گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً؛ ما سخنان تو را تصدیق نمی‌کنیم، مگر اینکه بالعیان و آشکار خدا را ببینیم (بقره، ۵۵). در نتیجه، صاعقه‌ای آنان را سوزاند و نابود ساخت و موسی تنها ماند و به خدا عرضه داشت: خدایا، من هفتاد نفر از بنی اسرائیل را انتخاب کردم و به همراه خود آوردم و حال تنها برمی‌گردم. چگونه ممکن است قوم سخنان مرا در مورد این واقعه بپذیرند؟ اگر می‌خواستی، هم من و هم آنان را قبلاً از بین می‌بردی. آیا ما را به خاطر کار نابخردان هلاک می‌سازی؟ (مضمون آیه اعراف، ۱۵۵) خداوند نیز آنان را پس از مرگشان زنده کرد. سپس حضرت ادامه دادند: هیچ یک از مواردی را که برایت ذکر کردم، نمی‌توانی رد کنی؛

زیرا همگی مضمون آیاتی از تورات، انجیل، زبور و قرآن است. اگر هر کس که مرده زنده می‌کند و نابینایان و مبتلایان به پیسی و دیوانگان را شفا می‌دهد، خدا باشد، پس این‌ها را هم خدا بدان. حال، چه می‌گویی؟ جاثلیق گفت: «بله، حرف، حرف شماست و معبودی نیست، جز الله» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۲۵).

۲-۲-۲. مستندات

مواردی که امام رضا (علیه السلام) از آن شواهد می‌آورد مربوط به عهد عتیق است که در ادامه به آن اشاره می‌شود:

الف- یسع

استناد امام رضا (علیه السلام) مربوط به کتاب دوم پادشاهان است که زندگی الیشع شاگرد و جانشین ایلپای نبی را روایت می‌کند. حضرت درباره معجزه عبور از آب به فقراتی استناد کرده که طی آن ایلپای نبی آخر عمر خود را سپری و الیشع نیز او را همراهی می‌کند: «پس ایلپای خویش را گرفت و آن را پیچیده، آب را زد که به این طرف و آن طرف شکافته شد و هر دوی ایشان بر خشکی عبور نمودند؛ و بعد از گذشتن ایشان، ایلپای به الیشع گفت: «آنچه را که می‌خواهی برای تو بکنم، پیش از آنکه از نزد تو برداشته شوم، بخواه.» الیشع گفت: «نصیب مضاعف روح تو بر من بشود» (دوم پادشاهان ۲: ۸ و ۹).

ماجرای زنده کردن مردگان به دست یسع نیز در کتاب دوم پادشاهان ذکر شده است. عهد عتیق این‌گونه گزارش می‌دهد: «الیشع به خانه داخل شده، دید که طفل مرده و بر بستر او خوابیده است و چون داخل شد، در را بر هر دو بست و نزد خداوند دعا نمود. و برآمده بر طفل دراز شد و دهان خود را بر دهان وی و چشم خود را بر چشم او و دست خود را بر دست او گذاشته، بر وی خم گشت و گوشت پسر گرم شد. و برگشته، در خانه یک مرتبه این طرف و آن طرف بخرامید و برآمده، بر وی خم شد که طفل هفت مرتبه عطسه کرد؛ پس طفل چشمان خود را باز کرد. و چیخزی را آواز داده، گفت: «این زن شو نمی‌را بخوان.» پس او را خواند و چون نزد او داخل شد، او وی را گفت: «پسر خود را بردار» (دوم پادشاهان ۴: ۳۲-۳۶). الیشع می‌میرد اما حتی جنازه او نیز مرده را زنده می‌کند: «و الیشع وفات کرد و او را دفن نمودند. و در وقت تحویل سال لشکرهای موآب به زمین درآمدند. و واقع شد که چون مردی را دفن می‌کردند، آن لشکر را دیدند و آن مرده را در قبر الیشع انداختند؛ و چون آن میت به استخوان‌های الیشع برخورد، زنده گشت و به پای‌های خود ایستاد» (دوم پادشاهان ۱۳: ۲۰-۲۲).

همچنین امام رضا (علیه السلام) نیز به شفا دادن کوران توسط ایشع اشاره می‌فرماید. در کتاب دوم پادشاهان آمده که آرامیان سپاهی برای دستگیری ایشع فرستادند. ایشع از خدا خواست تا ایشان را نابینا کند، لذا همگی کور شدند. ایشع نزد آنان رفت و گفت: «راه این نیست، به دنبال من بیایید تا شما را نزد مردی که جست‌وجویش می‌کنید ببرم» و آن‌ها نیز از پی ایشع روانه شدند تا به شهر سامره رسیدند. در آنجا دعا کرد تا چشمانشان دوباره بینا شود. وقتی بینا شدند دیدند که در دست اسرائیلیان اسیرند. پادشاه اسرائیل از آن‌ها پذیرایی کرد و آنان را روانه کردند (دوم پادشاهان ۶: ۸-۲۳).

ماجرای شفای ابرص نیز در کتاب دوم پادشاهان، باب ۵، فقرات ۱ تا ۱۹ ذکر شده است. بر اساس این گزارش، یکی از سرداران آرامی به نام نَعْمَان، توسط کنیز اسرائیلی همسرش به ایشع معرفی می‌شود تا از برص شفا یابد. به روایت انجیل، مسیح نیز به همین معجزه ایشع اشاره می‌کند و می‌فرماید: «و بسا ابرصان در اسرائیل بودند، در ایام ایشع نبی و احدی از ایشان طاهر نگشت، جز نعمان سریانی» (لوقا ۴: ۲۷).

ب- حزقیل

در روایت گزارش می‌شود که امام رضا (علیه السلام) نامی از حزقیل یا همان حزقیال می‌برد که او هم ۳۵ هزار مرده را زنده کرده است. سپس با رأس الجالوت گفت‌وگویی می‌کند و دوباره رو به جاثلیق کرده و از زنده شدن مردگان یک شهر طاعون‌زده می‌گوید. شاید بتوان گفت در اصل ماجرا، موضوع حزقیال و ۳۵ هزار نفر با موضوع مردگان شهر طاعون‌زده یکی باشد و این جابه‌جایی در روایت یا کتابت رخ داده و نه در واقعیت. مؤید این کلام، فقراتی است که عهدین بیان می‌کند. حزقیال نبی در کتابش، ماجرای این معجزه را چنین گزارش می‌دهد: «دست یَهُوَه بر من فرود آمده مرا در روح یَهُوَه بیرون برد و در همواری قرار داد و آن از استخوانها پر بود. و مرا به هر طرف آن‌ها گردانید؛ و اینک آن‌ها بر روی همواری بی‌نهایت زیاده و بسیار خشک بود. و او مرا گفت: «ای پسر انسان آیا می‌شود که این استخوانها زنده گردد؟» گفتم: «ای سلطان تعالی یَهُوَه تو می‌دانی.» پس مرا فرمود: بر این استخوانها نبوت نموده به اینها بگو: ای استخوان‌های خشک کلام یَهُوَه را بشنوید! سلطان تعالی یَهُوَه به این استخوانها چنین می‌گوید: اینک من روح به شما درمی‌آورم تا زنده شوید. و پیه‌ها بر شما خواهم نهاد و گوشت بر شما خواهم آورد و شما را به پوست خواهم پوشانید و در شما روح خواهم نهاد تا زنده شوید. پس خواهید دانست که من یَهُوَه هستم.» پس من چنانکه مأمور شدم نبوت کردم. و چون نبوت نمودم آوازی مسموع گردید. و اینک تزلزلی واقع شد و استخوان‌ها به یکدیگر یعنی هر استخوانی به استخوانش نزدیک شد.

و نگرستم و اینک پیه‌ها و گوشت به آن‌ها برآمد و پوست آن‌ها را از بالا پوشانید. اما در آن‌ها روح نبود. پس او مرا گفت: «بر روح نبوت نما! ای پسر انسان بر روح نبوت کرده بگو: سلطان تعالی یهوه چنین می‌فرماید که ای روح از بادهای اربع بیا و به این کشتگان بدم تا ایشان زنده شوند.» پس چنانکه مرا امر فرمود نبوت نمودم. و روح به آن‌ها داخل شد و آن‌ها زنده گشته بر پای‌های خود لشکر بی‌نهایت عظیمی ایستادند (حزقیال ۳۷: ۱-۱۰).

ج- ناجی اسیران بخت‌النصر

موردی که امام (علیه السلام) از رأس الجالوت اقرار می‌گیرد تا به جاثلیق بفهماند، احتمالاً به کتاب دانیال نبی اشاره دارد. در این کتاب از سه جوان اسیر بنی اسرائیلی به نام‌های شدزک، میشک و عبدنغو یاد می‌کند که فرمان نبوکدنصر را اطاعت نکرده و تمثال او را سجده نمی‌کنند لذا به درون کوره آتش عظیمی انداخته ولی در نهایت زنده از آن خارج می‌شوند (همان: ۱-۲۴)، نبوکدنصر در عین تحیر می‌گوید «اینک من چهار مرد میبینم که گشاده در میان آتش میخرامند و ضرری به ایشان نرسیده است و منظر چهارمین شبیه پسر خداست» (دانیال ۳: ۲۵). طبق نقل عهد عتیق، پسر خدا این معجزه را انجام می‌دهد و طبق نقل امام (علیه السلام) ضمیری که مرجع آن ذکر نشده چنین می‌کند؛ به هر حال، این معجزه با واسطه شخص سومی به وجود آمده که خود خدا نبوده است.

ح- ابراهیم

امام رضا (علیه السلام) در ادامه به داستانی قرآنی اشاره می‌فرماید که در آن حضرت ابراهیم (علیه السلام) پزندگان را تکه و مخلوط کرده، سپس آن‌ها را از سر هر کوهی می‌خواند تا زنده شوند. در عهدین چنین روایتی وجود ندارد؛ اما داستان مشابهی است که خداوند برای تأیید وعده‌اش به ابراهیم، از او می‌خواهد گوساله، بز، قوچ، قمری و کبوتری را دونیم کرده و در هنگام غروب با آتشدان از میان آن‌ها گذر نماید (پیدایش ۱۵: ۸-۲۱)؛ اما عهدین اشاره‌ای به زنده شدن این حیوانات نمی‌کند.

د- موسی

حضرت موسی (علیه السلام) آخرین شاهد مثالی است که برای جاثلیق زده می‌شود تا بپذیرد هر کس مرده زنده کند، لزوماً خدا نیست. امام رضا (علیه السلام) به داستان قرآنی مرگ ۷۰ نفر از بزرگان بنی اسرائیل که قصد ملاقات با خدا را داشتند، اشاره می‌کند که می‌توان روایت‌های مشابه را در عهدین پیدا نمود. یهوه در سفر خروج به موسی (علیه السلام) می‌فرماید: «و حدود برای قوم از هر طرف

قرار ده، و بگو باحذر باشید از اینکه به فراز کوه برآیید، یا دامنه آن را لمس نمایید، زیرا هر که کوه را لمس کند، هر آینه کشته شود. دست بر آن گذارده نشود بلکه یا سنگسار شود یا به تیر کشته شود، خواه بهایم باشد خواه انسان، زنده نماند. اما چون کرنا نواخته شود، ایشان به کوه برآیند» (خروج ۱۹: ۱۰-۱۱) و هنگامی که حضرت موسی بر فراز کوه سینا رسید، دوباره به وی فرمود: «پایین برو و قوم را قذغن نما، مبادا نزد خداوند برای نظر کردن، از حد تجاوز نمایند، که بسیاری از ایشان هلاک خواهند شد» (همان: ۲۱). در این باب حرفی از هلاکت و زنده شدن به میان نمی آید؛ ولی در جای دیگر، به عدد ۷۰ نفر و دیدار با خدا اشاره می شود؛ ولی همچنان از مردن و زنده شدن خبری نیست: «موسی با هارون، ناداب، ابیهو و هفتاد نفر از رهبران اسرائیل به بالای کوه رفتند و خدای بنی اسرائیل را دیدند... و بر سروران بنی اسرائیل دست خود را نگذارد، پس خدا را دیدند و خوردند و آشامیدند (خروج ۲۴: ۹-۱۱). البته از مثالی که امام رضا (علیه السلام) در مورد حضرت موسی (علیه السلام) می زند، به واسطه کلماتی که از سوره بقره، ۵۵ و مفهومی که از آیه ۱۵۵ سوره اعراف استفاده شده، استنباط می شود این روایت مختص قرآن بوده، هر چند در عهدین به آن اشاراتی شده باشد؛ بنابراین تورات کنونی داستان مذکور را به طور کامل و صحیح نقل نکرده است.

۲-۳. فقرات متناقض با الوهیت مسیح

امام رضا (علیه السلام) در بخشی دیگر از مناظره به وجود آیاتی پیرامون نفی الوهیت مسیح در اناجیل اشاره و نوفلی نیز روایت می کند: «حضرت فرمودند: «به عقیده تو، شهادت این ها (لوقا، مرقس، یوحنا و متی) چگونه است؟» [جائلیق] گفت: «شهادت این ها کاملاً قابل قبول است. این ها علمای انجیل هستند و هر چه را تأیید کنند و بدان گواهی دهند، حق است». حضرت به مأمون و اهل بیتش و دیگران فرمود: «شما شاهد باشید». گفتند: «ما شاهدیم». سپس به جائلیق فرمود: «تورا به حق پسر (عیسی (علیه السلام)) و مادرش (مریم (علیه السلام)) قسم می دهیم، آیا می دانی که متی گفته است: مسیح، فرزند داود بن ابراهیم بن اسحاق بن یعقوب بن یهودا بن خضرون است و مرقابوس درباره اصل و نسب عیسی بن مریم (علیه السلام) گفته است: او کلمه خداست که خداوند او را در جسد انسانی قرار داد و به صورت انسان در آمد. و الوقا گفته است: عیسی بن مریم علیهما السلام و مادرش انسانی هایی بودند از خون و گوشت که روح القدس در آنان حلول کرد... حضرت فرمودند: نظرت درباره شهادت و گواهی الوقا، مرقابوس و متی درباره عیسی و اصل و نسب او چیست؟» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۳۱-۳۳۲).

۲-۳-۱. استدلال

حضرت همچنان با استفهام غیر حقیقی و به قصد اقرار شروع می‌کند و سپس دیگران را بر این اعتراف شاهد می‌گیرد. به نظر می‌رسد که راوی مناظره، در این بخش بین دو مطلب متفاوت خلط کرده و به دو موضوع متفاوت از یکدیگر اشاره کرده است؛ یکی بحث وجود تناقضات در الوهیت مسیح و دیگری بشارت به پیامبر اسلام در عهدین که به جهت موضوع تحقیق صرفاً به مورد اول پرداخته می‌شود. امام رضا (علیه السلام) در این فقرات به سه قسمت از اناجیل و تعارضات بین آن‌ها اشاره می‌کند؛ بخشی کامل در انجیل آمده، قطعه‌ای با نشانی دیگری قابل مشاهده است و مبحث سوم، مفهوماً در انجیل گزارش شده است. البته این موارد می‌تواند از ضعف ثبت مناظره توسط راوی (ها) باشد نه مناظره که سکوت یا عدم اعتراض جاثلیق، خود دلیلی بر این مدعاست.

۲-۳-۲. مستندات

مطلبی که حضرت از متی پیرامون شجره‌نامه عیسی بیان کرده در ابتدای انجیل متی آمده و حتی شرح بیشتری داده شده است: «کتاب نسب‌نامه عیسی مسیح بن داود بن ابراهیم، ابراهیم اسحاق را آورد و اسحاق یعقوب را آورد و یعقوب یهودا و برادران او را آورد. و یهودا، فازص و زارح را از تمار آورد و فازص، خُصرون را آورد و خُصرون، آرام را آورد» (متی ۱: ۱-۳).

مطلبی که از مرقس نقل قول شده، در انجیل مرقس یافت نشد؛ ولی عین این مطالب در انجیل یوحنا بیان شده است که احتمال دارد راوی حدیث در ثبت کلمه یوحنا با مرقس اشتباه کرده باشد. در انجیل یوحنا بیان شده: «در ابتدا کلمه بود و کلمه نزد خدا بود و کلمه خدا بود. همان در ابتدا نزد خدا بود... و کلمه جسم گردید و میان ما ساکن شد» (یوحنا ۱: ۱-۲ و ۱۴).

همچنین عین مبحث نقل قول شده حضرت از لوقا در انجیل او پیدا نیست؛ ولی قریب به همین مضمون در انجیل لوقا قابل مشاهده است: زمانی که جبرئیل از جانب خدا مأموریت یافت تا به مریم مژده تولد کودکی بدون پدر را بدهد، به مریم گفت: «روح القدس بر تو خواهد آمد» (لوقا ۱: ۳۵) و در این انجیل نیز اشاره به تولد عیسی از مریم در طویله‌ای در بیت لحم شده است (لوقا ۲: ۷).

۳. نتیجه‌گیری

قسمتی از گزارش مناظره امام رضا (علیه السلام) در عهدین وجود دارد و برخی گزاره‌ها یا در کتاب مقدس کنونی قابل رؤیت نیست یا به کیفیت نقل شده در روایت، دیده نمی‌شود که البته هر دوی آن‌ها قابل توجیه است. زبان غیرعربی مناظره برای محفلی که به عربی تکلم می‌کرده کمی در ثبت گفت‌وگوهای حضرت با بزرگان ادیان خلل ایجاد کرده است. تغییر نام‌ها از زبان مبدأ به مقصد که کاری رایج در همه فرهنگ‌ها و زمان‌ها بوده نیز قسمتی از نقدها را ایجاد نموده، از گزارش راوی استنباط می‌شود که وی به ادیان حاضر در جلسه مسلط نبوده و همین امر گره‌هایی در متن به وجود آورده، در نهایت شواهد حاکی است که مناظره به صورت کامل ثبت نشده و همین فقدان فقرات میانی، فهم مناظره را با مشکل روبه‌رو ساخته است. البته تفاوت در نسخ حاضر عهدین با زمان امام (علیه السلام) نیز دلیل دیگری است تا نقدها را از اسقاط اعتبار این روایت منصرف نماید. با همه این مباحث همچنان موضوع الوهیت عیسی (علیه السلام) قابلیت مستندسازی در عهدین کنونی وجود دارد. ابتدا استدلال حضرت با عنوان «عابد یا معبود بودن عیسی»، تبیین و سپس در انجیل مستندسازی شد. در ادامه به بحث معجزات و رابطه آن با الوهیت پرداخته و پس از تبیین استدلال امام، شاهد مثال‌های ایشع، حزقیل، ناجی اسیران بخت‌النصر، ابراهیم و موسی در عهدین مشخص شد. و در پایان مبحث، تناقضات فقرات کتاب مقدس با الوهیت بررسی و ضمن مستندسازی، گره‌های متن مناظره نیز برطرف شد. با توجه به پذیرش ضعف گزارش راوی، پیشنهاد می‌شود در قالب پژوهشی دیگر، استدلالات حضرت در مسیر مناظره‌ای که ایشان گشوده تکمیل شود.

منابع و مأخذ

قرآن

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۲). *عیون اخبار الرضا*. مترجم: مستفید، حمیدرضا و علی اکبر غفاری. تهران: نشر صدوق.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۵۳ ق). *معالم العلماء. مستنجد*: عبدالله التبریزی النجفی. النجف: منشورات المطبعة الحیدریة.
- ابن فارسی، احمد. (۱۳۹۹ ق). *معجم مقاییس اللغة*. المحقق: عبدالسلام محمد هارون. قم: دارالفکر.
- اسدی، علی. (۱۳۸۹). «کتاب مقدس و جایگاه آن در مناظرات امام رضا». *معرفت*. سال ۱۷. شماره ۱۲۹. صص: ۸۳-۹۲.
- توحیدی، محمدضیاء و همکاران. (۱۳۹۸). *درسنامه مسیحیت؛ شناخت و بررسی عهدین*. قم: موسسه آموزش عالی حوزوی خاتم النبیین (علیه السلام).
- جمعی از نویسندگان. (۲۰۰۹ م). *کتاب مقدس ترجمه قدیم*. انگلستان: انتشارات ایلام.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. تهران: روزنه.
- شمس، مهیار. (۱۴۰۰). *معماری کلام (فن بیان و سخنوری)*. اهواز: خوزان.
- فخرایی، سیده سوسن؛ خیامی، علیرضا. (۱۳۹۶). «بررسی سند و متن مناظره امام رضا (علیه السلام) با سران ادیان دیگر». *تهران: دومین کنگره بین المللی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*. صص: ۱-۷.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۹۶۰ م). *شاهنامه فردوسی*. گردآوری: عبدالحسین نوشین. مسکو: اکادمی علوم اتحاد شوروی.
- فانددیان، اصغر؛ موسوی، سیدجمال؛ خسرویان قلعه زو، جعفر. (۱۳۹۶). «بررسی و تحلیل سند مناظرات امام رضا (علیه السلام) در عراق و خراسان». *پژوهش های قرآن و حدیث*. سال ۵۱. شماره اول. صص: ۱۱-۱۲۹.
- عیوضی، حیدر و مقبری، احمد و گلپایگانی، محسن. (۱۳۹۵). «هنری مارتین و ترجمه انجیل اوبه سبک ادبیات فارسی یهود: تحلیل زبان شناسی - معنایی». *ایران نامگ*. سال ۱. شماره ۲. صص: ۹۲-۱۰۴. تورنتو.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۰). *مجموعه آثار شهید مطهری*. تهران: صدرا.
- میرزاسوزنی، صمد. (۱۳۸۷). «ترجمه اسامی خاص: مشکلات و راهکارها». *مطالعات ترجمه*. دوره ۶. شماره ۲۱. صص: ۷-۲۴.

References

Quran

- A group of writers. (2009). Old translation of the Bible. England: Elam Publications. [In Persian]
- Asadi, Ali. (2010). "The Bible in the Debates of Imam Reza." knowledge Year 17. No 129. pp: 83-92. [In Persian]
- Davis, Leo D. (1988). The First Seven Ecumenical Councils (325-787). Minnesota: Liturgical Press
- Dehkoda, Ali Akbar. (1998). Dictionary of Dehkoda. Tehran: Rozeneh. [In Persian]
- Eyvazi, Haidar and Moghri, Ahmad and Golpaygani, Mohsen. (2015). «Henry Martin and his translation of the Bible in the style of Jewish Persian literature: linguistic-semantic analysis». Iran Nameg. Year 1. No 2. pp: 92-104. Toronto. [In Persian]
- Ferdowsi, Abulqasem. (1960). Ferdowsi's Shahnameh. Compilation: Abdul Hossein Noushin. Moscow: Academy of Sciences of the USSR. [In Persian]

- Ibn Babouyeh, Muhammad bin Ali. (1993). *Ayun Akhbar al-Reza*. Translator: Mostafid, Hamidreza and Ali Akbar Ghaffari. Tehran: Sadouq Publishing. [In Persian]
- Ibn Farsi, Ahmad. (1979). *Dictionary of Language Measurements*. Edited by: Abd al-Salam Muhammad Harun. Qom: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Shahr Ashub, Muhammad ibn Ali. (1934). *instructive of Scholars*. Edited by: Abdullah al-Tabrizi al-Najfi. Najaf: Publications of the Haidariyya Press. [In Arabic]
- Kleinhenz, Christopher. (2004). *Medieval Italy: An Encyclopedia*. Britain: Routledge.
- Metzger, Bruce M. (1977). *The Early Versions of the New Testament: Their Origin, Transmission and Limitations*. Britain: Oxford University Press.
- Mirzasuzni, Samad. (2008). «Translation of proper nouns: problems and solutions». *Translation studies*. Volume 6. No 21. pp. 7-24. [In Persian]
- Motahari, Morteza. (2011). *Collection of Shahid Motahari's works*. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Reid, George (2006). «Apocrypha.» *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 1. Thomas Nelson Inc: Nashville.
- Shams, Mahyar. (2021). *The architecture of speech (the art of expression and speech)*. Ahvaz: Khozan. [In Persian]
- Tawhidi, Mohammad Zia and colleagues. (2018). *Christianity textbook; Recognizing and examining covenants*. Qom: Higher Education Institute of Khatam al-Nabiyin (PBUH) seminary. [In Persian]

